

In the article author examined significance of historical memory in formation of identity of a nation. The subject of the article are some debatable issues of Ukrainian national identity, the identification process and ways of its research. Attention is paid to the problem of historical experience, historical memory, national memory, narrative strategies of Ukrainian nation today.

Identity, national identity, self-identificatio, historical memory, national memory.

УДК 141:39 (477)

ПРОБЛЕМА САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ УКРАЇНЦІВ У КОНТЕКСТІ ЇХ ФІЛОСОФСЬКОЇ ТРАДИЦІЇ

А. Г. Супрун, кандидат філософських наук*

Зосереджено увагу на проблемах сучасної національної та етнічної ідентичності. Здійснено філософський аналіз світоглядної культури українського народу на прикладі творчості українських мислителів. Актуальність зазначеної тематики зумовлена конструктивними процесами, що відбуваються в суспільному й культурному житті України та необхідністю сучасного переосмислення творчої спадщини української духовної культури, зокрема філософської, у контексті українського романтизму, який був основою у процесі становлення нової української думки.

Світогляд, самоідентифікація, романтизм, релігійність, етико-релігійний контекст, етнопсихологія, світоглядна культура, антропологізм, духовність, традиції.

З огляду на нагальні завдання духовного відродження та розвитку української філософської культури, особливо необхідним в умовах сьогодення є звернення до творчої спадщини вітчизняних мислителів минулого. Не менш важливим є усвідомлення значущості доробку «будителів духу» нашої нації для утвердження національної самосвідомості українців. Саме таким доробком і є творча спадщина І. Франка, Т. Шевченка, М. Гоголя та ін., які переймалися проблемами, що хвилювали усе людство з часу пробудження людської думки й дотепер: проблемами людського буття, моральності, віри, відносин особистості й суспільства.

Питання про національну ідею нещодавно постало перед філософією. Однак проблема ідеї як такої є ключовою в історії європейської філософії від самого початку. Національна ідея нині є одним із найбільш уживаних і, як це часто трапляється, найтуманніших понять. У найширшому сенсі національна ідея постає як ідея нації. Нею позначено особливий

* © А. Г. Супрун, 2014

модус людського буття, прив'язаний до цілком конкретних історико-культурних координат. Це поняття є універсальним культурним предикатом, за допомогою якого новостворювані державні спільноти усвідомлюють свою самість, особливість і підстави своєї окремішності. Так поняття «нація» почало асоціюватися з мовою, історичною долею народу, його ментальністю, обрядовістю.

Зруйнованість етнокультурних та національних ідентифікаційних пластів свідомості українського суспільства призвела до штучного утворення у значної групи населення варіанта системи соціальних ідентичностей, у якій превалюють цінності й настанови політико-ідеологічного та соціально-економічного порядку. Те, що Україна не мала власної держави, ускладнило формування сталих національних ідентифікаційних чинників українського суспільства, гранично обмежило природний розвиток міжетнічних і міждержавних відносин та їх вплив на творення нації.

Актуальність зазначеної тематики зумовлена також конструктивними процесами, що відбуваються в суспільному й культурному житті України та необхідністю сучасного переосмислення творчої спадщини української духовної культури, зокрема філософської, у контексті українського романтизму, що є одним з найважливіших напрямів у процесі становлення нової української думки, а саме: адекватності моральних колізій та проблем морального вибору часів українського романтизму – нинішнім колізіям та вибору українського народу.

Не зайвим буде підкреслити, що саме в епоху романтизму в українській філософії відбувався процес становлення національної ідеї, яка утверджувалась у контексті формування національної самосвідомості народів Європи, викликала хвилю культурно-національного відродження, появу нової української літератури, театру, українських історичних досліджень, тобто усього того, що згодом було заборонено. Саме романтизм, з його специфічним світобаченням і світорозумінням, був виразом культурно-національного відродження України на початку XIX століття. Цей період нагадує наше сьогоднішнє, коли ми повертаємося до української національної ідеї, відроджуємо на її основі свої традиції, мову, релігію, будуємо суверенну українську державу та формуємо світогляд її громадянина.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми самоідентифікації досліджуються у роботах сучасних українських філософів М. Поповича, М. Булатова, В. Кременя, Е. Левінаса, Є. Маланюка та інших вітчизняних і зарубіжних авторів. Загалом встановлено тісний взаємозв'язок між проблемами формування національної ідеї з ідеями філософсько-літературної спадщини «будителів духу» нашої нації, а також з механізмами формування процесів самоідентифікації особистості. Проте цілісного аналізу вказаного зв'язку в контексті розвитку національної культури поки ще не здійснено.

Відомим є той факт, що національна ідентичність – це складне, органічне й історично зумовлене та сформоване явище, яке слід розглядати в єдності внутрішніх і зовнішніх зв'язків, спираючись на його витoki, традиції та особливості втілення.

Мета дослідження – формування базисних основ цієї єдності, якою є ідея державотворення, що передбачає реалізацію та взаємодію принципів: національної ідентифікації, історичності, етнічності та духовності. У процесі багатьох філософських досліджень було встановлено, що етнічна ідентичність – поняття вкорінене. Навіть нація або держава можуть зникнути, а етнічність залишиться. Не всі етнічності або етнічні групи врешті-решт будують націю, національну державу. Але самоідентифікація культурою, мовою, традиціями нікуди не зникає і людина вже апіорі, народившись, є певним носієм етнічних ознак.

Виклад основного матеріалу. Питання самоідентифікації актуалізуються в перехідні і конфліктні періоди, коли постає гостра необхідність самовизначення – по який бік межі зайняти позицію: залишитися в тенетах «старого і звичного» чи зробити крок у «невизначене майбутнє». Пріоритет соціальних завдань, пов'язаних із підвищенням ролі національної свідомості українського народу, потребує обґрунтування правочинності твердження про існування його національної філософії, визначення зв'язку між особливостями національної культури, національної ментальності та становленням і розвитком філософського знання в його національній формі.

Проблема специфіки збереження національної ідентичності українського суспільства набула особливого значення останніми десятиріччями в Україні. В умовах глобалізаційних процесів практично жодна держава вже не має можливості ізолюватися від зовнішнього світу, а національні суспільства можуть досить легко втрачати свій специфічний менталітет і потрапляти під вплив інших культур. Оскільки глобалізаційні процеси вже стали загальноновизнаним фактом, збереження культурних традицій, національного менталітету та національно-культурної цілісності стають першочерговими завданнями у посиленні консолідації суспільства та збереженні його національно-культурної єдності.

Цілком певно можна говорити про те, що новоєвропейське поняття нації прийшло до української еліти наприкінці XVIII століття. Йдеться про твори німецьких і французьких романтиків та просвітителів, які поширювалися не лише в російських столицях, а й у петербурзьких журналах, масонських ложах, на хуторах у освічених паничів. Формування національної свідомості тривало в українському суспільстві впродовж усього XIX століття. Цей період можна назвати географічно-описовим. Культивувалася національна самобутність, мова, досліджувався фольклор, вироблялися концепції національної історії, господарства, побуту і, зрештою, національної самоідентифікації в цілому. Це був той період, який пізніше був занадто закритикований, а його представники зневажливо названі «малоросами».

Складні історичні умови, в яких Україна перебувала протягом XVIII–XIX століть, її історичне минуле, народні традиції та звичаї значною мірою зумовили «забарвлення» української філософської думки, також визначили напрями її розвитку. Основними характерними особливостями філо-

софської думки в Україні цього періоду є тематичне і стилістичне розмаїття думки та індивідуальна майстерність авторів.

Відомим є той факт, що етнокультурною домінантою першої половини XIX століття в Україні був романтизм, який народився саме з власних національних джерел філософської думки, успадкувавши весь її попередній розвиток, хоча деякі дослідники стверджують, що філософсько-естетичними джерелами культури українського романтизму була винятково німецька класична філософія та естетика йенської школи. При цьому, з аналізу українського романтизму несправедливо вилучалися його найважливіші компоненти, одним з яких є категорія сакрального, заснована на мистецькій адаптації християнських істин. Безперечно, вплив німецької філософії був досить відчутним, але кожний національний тип романтизму як у країнах Західної, так і Східної Європи, має свою культурно й історично зумовлену специфіку.

Отже, можна стверджувати, що на розвиток української культури другої половини XIX століття значний вплив справив романтизм, під впливом якого новим контекстом наповнилося розуміння сутності окремої людини та нації, а головне – їх повноцінного існування. На основі романтичного світосприйняття цього періоду формуються антропологічно орієнтовані філософія й етика, опозиційні до класичного раціоналізму й зорієнтовані на осягнення духовного світу людини, її внутрішніх, глибоко інтимних почуттів, страждань та прагнень відшукати сенс свого життя. Саме в ній зароджуються перші пагони екзистенціалізму та символізму в українській культурі.

Існують твердження, що філософія має наднаціональний характер, але, водночас, вона не є витвором бездушного механізму, а є винятково витвором людини, відображенням її світогляду, належність якої до національної спільноти мусить відбиватися на її творчості. Українська філософія, як і російська, польська, чеська, на протигагу західноєвропейському мисленню – це, здебільшого, філософія життя. Її мета – пошуки миттєвої правди, її сутність ніколи не знаходить свого вислову у чистій абстракції, а прагне виявитися практично у чуттєво-релігійному наставленні, в етичному контексті. Але саме ці чинники зумовлюють сильніший зв'язок із національними моментами, аніж це буває за абстрактних, відірваних від життя спекуляцій європейського мислення.

Якщо звернутися до конкретного питання про основні елементи національного світогляду українців, то складовою частиною духовного обличчя цілої нації виявляється зв'язок із землею, на якій наш народ живе споконвіку. Мірчук І., відомий теоретик історії української філософії, етнопсихолог, етик, культуролог, визначає український народ як виразно селянський, який протягом століть втратив на користь сусідів провідну верству шляхти. Сучасна інтелігенція як духовний провідник народу вийшла здебільшого із селян, а міський елемент – робітник – постав через приплив із села і являє собою чужонаціональний чинник. Український селянин усією своєю істотою «вріс» у ту землю, на якій він працює і в цьому органічному зв'язку із землею бачить свою найсильнішу зброю.

Вузлові категорії світогляду: людина і світ, буття і небуття, життя і смерть, свобода і необхідність тощо, які традиційно вважаються філософськими, були наявні в людській свідомості ще до виникнення філософії та її теоретичного обґрунтування. Із самого початку вони є категоріями не філософії, а культури й історично присутні вже в міфологічній свідомості первісного родового суспільства. Духовне життя України, в минулому й сучасному, дає нам для підтвердження цієї тези майже невичерпний матеріал. У письменстві, мові, побуті і звичаях, проявах релігійного життя, у перебігу культурного процесу, в музиці, у пластичному мистецтві, філософії – скрізь кидається у вічі органічна залежність українця від ґрунту, який він обробляє і який його живить.

Вихідці з України, що проживали і творили як в Україні, так і за її межами, завжди підтримували духовний зв'язок із Батьківщиною та доводили цей факт своєю діяльністю. Яскравим прикладом того є М. Гоголь. Він переніс на російський ґрунт ті соціально-етнічні основи, які розвивалися в українській культурі впродовж століть. Проживаючи в Римі чи Росії, перебуваючи в тій чи іншій стороні світу, М. Гоголь душею і творчістю ніколи не розлучався з Україною. Його найкращі романтичні твори написані за мотивами української історії. Його світоглядні настанови та переконання сформовані на ґрунті саме української культури.

Історично-культурна мінливість українського характеру знайшла своє відбиття в останніх творах М. Гоголя. Свого часу він навіть замислював написання «Історії України», але вона залишилася незавершеною. Однак там є такі слова: «Згодом ця земля одержала назву Україна... усюди помежована полями, рівнинами, з усіх боків відкрита... це була країна страхіття: і тому в ній міг зрости тільки войовничий народ, сильний своєю єдністю, народ відважний, все життя якого було повите й виплекане війною...» [7, с. 214].

Для утвердження сили й могутності українського народу М. Гоголь заглиблюється в українське минуле, в його історичні джерела, насамперед в «Історію Русів». Цей твір не був історично документальним, але, – як зазначав О. Оглоблін, – у ньому була важлива ідея – ідея української державної самостійності: «Від найдавніших часів починаючи, український народ жив на своїй власній землі і творив свою власну державність...» [1, с. 234]. М. Гоголь наповнює філософським змістом поняття національного, де зазначає, що істинна національність – не в описанні сарафану, але в самому духові народу. А дух народу найповніше виявляє себе у творчості. Отже, М. Гоголь – українець за ідеологією, своєю творчістю на весь світ пропагував ідею самобутності української нації, її прив'язаність до землі, на якій народився і, разом з тим, самовираження України на теренах російської імперії.

Один із найвідоміших «українських російських» мислителів – Г. Сковорода, наш «український Сократ», свої життєві сили також черпав з українського чорнозему. Його особа і діяльність були у нерозривній єдності із землею, яка його породила і надихала на плідну працю.

Одним із перших, хто узагальнив та персоніфікував ці ідеали, був поет та мислитель, геній українського народу Т. Шевченко. Із поезій, які з'являються в Петербурзі чи в засланні, ми бачимо, що його найсердечніше бажання – бути похованим після смерті в рідній землі, в його коханій Україні: «Хотілося б ... та й то для того, щоб не робили москалі труни із дерева чужого, аби хоч крихітку землі із-за Дніпра мого святого святії вітри принесли, та й більш нічого.» [3, с. 90].

Після Т. Шевченка найбільш яскравою постаттю серед української інтелігенції був І. Франко, який також цілком щиро проголошує свою солідарність із селянським станом, як основою нового періоду розвитку людства: «Я син народу, що в гору йде, хоч був запертий в льох, мій поклик: праця, щастя і свобода, я є мужик: пролог – не епілог.» [3, с. 90].

Теоретичне осмислення та оцінку цього тісного зв'язку із землею знаходимо також у видатного історика, філософа В. Липинського, що перший з українських мислителів у своїх листах «До братів-хліборобів» свідомо підкреслив цю основну складову частину національного світогляду, а розвиваючи далі цю думку, підніс селянство до ролі носія модерної української державності. Отже, коли придивимося ближче, то переконаємося, що українські митці XIX–XX століття виростили на ґрунті інтимних відносин людини до землі. Праця на теренах рідної землі або тісний зв'язок з нею ставить людину в дуже близьке відношення до природи.

Якщо ж говорити про модерну «людськість», то вона занадто далеко відійшла від природи, яка є вирішальним чинником для розвитку культури і тому між ними утворився «ворожий настрій», який веде до занепаду останньої. Наша мета – усунути в майбутньому і заради майбутнього антагонізм між внутрішнім та зовнішнім світом, між суб'єктом і об'єктом, між природою та людиною – ми маємо повернути цю гармонію.

Важливим елементом у даному випадку в структурі українського світобачення та світосприйняття є перевага чуттєвого, емоційного над розумовим та раціональним. Не розум, а чуття є основним мотивом та рушієм діяльності багатьох українських мислителів, а у зв'язку з цим – глибока релігійність, що є визначальною рисою національно-психологічної структури.

Таким чином, відбулося створення системи «філософії серця» П. Юркевичем, яка стояла в яскравій протилежності не тільки до модного тоді матеріалізму, а й до крайнощів раціоналізму. Аналізуючи тогочасну філософську проблематику, П. Юркевич переконався, що виявлена в категоріях розсудку, філософська думка не здатна охопити буття цілісно. Він бачить, що «поза розсудком та його здатністю пізнавати світ приховується глибша функція людського духу, що служить за підставу розсудкові й створює можливості його розвитку». Ця функція згадується ще у XVII столітті К. Ставровецьким, її значення підкреслювали пізніше Г. Сковорода та М. Гоголь – це людське серце.

Висновок. Для сучасних українців проблема самоідентифікації ускладнюється тим, що вона в умовах інтеграції (прагнення України до вступу в ЄС) і, водночас, автономності (ствердження незалежної держав-

ності України) повинна здійснюватися одночасно у двох просторах – власної суб'єктивної ідентичності (ідентифікація себе як вільного громадянина незалежної держави) і колективної (ідентифікація себе як представника певної спільноти – нації). Іншими словами, вона постає як діалектична взаємодія одиничного і загального, на чому неодноразово наголошували представники української філософії, характеризуючи теорії ідентичності.

Отже, актуальність проблеми соціокультурних основ філософування в контексті української національної культури зумовлена конкретно історичними факторами розвитку філософської думки України – необхідністю визначених критеріїв, які дозволяють твердити про її самобутність, а також потребою подальшого теоретичного дослідження історії національної філософії, яке давало б змогу адекватніше пояснити формування власних оригінальних думок та перетлумачення запозичених філософських ідей на певному культурному підґрунті. Отже, дана тематика залишається відкритою та вельми актуальною в умовах розвитку сучасного українського суспільства.

Список літератури

1. Барабаш Ю. Почва и судьба: Гоголь и украинская литература: у истоков / Ю. Барабаш. – М. : Наследие, 1995.
2. Бичко А. К. Феномен української інтелігенції. Спроба екзистенціального дослідження / А. К. Бичко, І. В. Бичко. – К., 1995.
- 3 «Генеза». Філософія. Історія. Політологія. – Генеза, 1994. – № 2.
4. Горський В. С. Історія філософії України / В. С. Горський. – К., 2004.
5. Історія філософії України. Хрестоматія. – К., 1993.
6. Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу / І. Нечуй-Левицький. – Львів, 1976.
7. Огородник І. В. Історія філософії України в іменах / І. В. Огородник. – К., 2005.

In this article author analyzed outlook culture of Ukrainian nation on the example of Ukrainian thinkers art. Also article focuses on the problems of modern national and ethnical identity. Actuality of this problem is caused by constructive processes which occur in social and cultural life of Ukraine and the necessity to reconsider art legacy of Ukrainian spiritual culture especially philosophic culture in the context of Ukrainian Romantic Movement, which was the base of creating the new Ukrainian thought.

World outlook, self identification, romanticism, religious faith, ethical and religious context, ethnical psychology, world outlook culture, anthropologism, spirituality, traditions.

Внимание сосредоточено на проблемах современной и этнической идентификации. Сделана попытка философского анализа мировоззренческой культуры украинского народа на примере творчества украинских мыслителей. Актуальность избранной темы обусловлена конструктивными процессами, происходящими в общественной и культурной жизни Украины, а также необходимостью современного пе-

реосмысления творческого наследия украинской духовной культуры, в частности философской, в контексте украинского романтизма, который был основой в процессе становления новой украинской мысли.

Мировоззрение, самоидентификация, романтизм, религиозность, этико-религиозный контекст, этнопсихология, мировоззренческая культура, антропологизм, духовность, традиции.

УДК 141.1:115

«СПОГАДИ ПРО МАЙБУТНЄ» АБО ВІЧНІСТЬ – ЯК ЄДНІСТЬ ЧАСУ

***К. Є. Зарубицький, кандидат філософських наук
Інститут філософії ім. Г. Сковороди НАН України***

Проаналізовано формування уявлень людства щодо проблеми трактування темпоральності, часу, вічності. Вічність як потойбічне, надчуттєве, що знаходиться поза звичним світом, містить все, що існувало, існує і буде існувати, в якій кожна мить пов'язана з усіма іншими, постає головним об'єктом дослідження.

Супільство, людина, темпоральність, час, вічність.

Починаючи з давньогрецького Оракула до ХХ століття – Мессінга, Ванги, Кейсі та ін., людство постійно стикається з феноменом передбачення майбутнього. Ця стаття містить спробу відповісти на запитання: «Як це можливо?» Почну з того, що я розумію під словосполученням «єдність часу». Це в жодному разі не діалектика, на кшталт О. Ф. Лосева: «Вічність існує. Щоб існувати, треба відрізнитися від того, що не є вічність. Вічність, стало бути, припускає, якщо тільки вона дійсно є, дещо не – вічне, від чого вона, щоб бути, відрізняється. Але неневічне є тимчасове. Отже, вічність припускає час. Однак вічність охоплює все, що було, є й буде, ікрім неї нічого немає. Тоді – що ж, крім вічності, може бути тимчасовим? Очевидно, тимчасовою може бути тільки сама вічність. Отже, час – вічний, а вічність – тимчасова» [11, с. 63]. Такого роду діалектика спирається на причинно-наслідкові зв'язки і відповідну логіку. Таким чином, було б доцільно казати «вічність – єдність у часі». Я ж вважаю, що правильно (і змістовно) казати «вічність – єдність поза часом».

Тут питання «якщо вона (вічність – К. З.) дійсно є», це питання іншого, онтологічного порядку. Не буду вдаватися в деталі дискусії, що розгортається між сучасними фізиками (деякі з них вважають, що час і простір виникають у результаті «великого вибуху», а до нього їх просто-напросто не існує [7]), я лише пропоную якусь умоглядну схему, що має відношення як до космології, так і до квантової механіки. Елементарні частинки, що